

Nyelv- és nemzetépítés Izraelben: A héber nyelv és vetélytársai

Safran, William: Language and nation-building in Israel: Hebrew and its rivals. = Nations and Nationalism 11 (1), University of Colorado, USA, 2005, 43–63. p.

A nemzeti identitás elemei között a nyelv gyakran domináns szerepet töltött be. A 19. századi Európában a politikai függetlenségért folytatott küzdelmek leginkább a politikai törekvéseket megelőzően létező közös nyelven alapultak. Az I. világháború után Woodrow Wilson 14 pontja is kimondta, hogy a nemzeti önrendelkezés alkalmazásának – az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia, Orosz és az Oszmán Birodalom esetében – legfontosabb kritériuma a közös nyelv. Voltak kivételek is, mint például Írország, ahol nem nyelvi, hanem területi, vallási és történelmi alapokon nyugodtak a nemzetépítési törekvések. Továbbá nem minden közös nyelvvel rendelkező népcsoport nyerhette el függetlenségét, többek közt például azért, mert vagy nagyon elszórtan helyezkedtek el (földrajzi értelemben), vagy a nagyhatalmak stratégiai érdekei diktáltak mást. Mindazonáltal a nyelv megmaradt mint a nemzetépítés egyik legfontosabb eszköze. A nyelviség jelentősége a modern zsidó nacionalizmusban és az izraeli nemzetépítésben azonban vita tárgyát képezi. A zsidók számára a nyelv nem a nemzeti identitás egyetlen hordozója, és esetenként még csak nem is jelentős. A rokonság már nagyobb jelentőséggel bírt, bár a pogromokkal járó nemi erőszak és az exogámia ezzel ellentétesen hatottak. Az identitás egyértelműen legfontosabb eleme valamikor a vallás volt, és az ahhoz kapcsolódó hagyományok. De a 19. század második felére, amikor a modern cionizmus kifejlődött, a zsidók egyre inkább szekularizálódtak (bár néhány szokás továbbra is fennmaradt). Az identitás kialakulását befolyásoló többi tényező is legalább ennyire sok problémát vet fel. Számos országban a zsidó kisebbség nem tudta magáévá tenni az uralkodó politikai értékeket, mivel azok nagyrészt keresztény vagy az adott nemzet „szerves” értékei voltak, amelyek a zsidókat kívülállónak tekintették. Szabályszerű esetben egy etno-nacionális alapokon nyugvó közösséget egy adott földterület megléte és az ahhoz kötődő patriotizmus határoz meg; de a zsidók esetében ennek a területnek csak az emléke létezett, és az is kezdett egyre inkább feledésbe merülni. Ahogy azt az angol-zsidó történész Lewis Namier megfogalmazta, a zsidóságnak kevés földrajza, de jelentős történelme volt.

A szerző szerint sem a zsidó nacionalizmus, sem a héber nyelv újjáéledése nem köthető egyes személyekhez vagy eseményekhez. Valójában a héber nyelvnek több újjáéledése is volt különböző helyeken – Babilónia, Spanyolország, Oroszország, Palesztina – különböző történelmi időszakokban. A kötődés Izrael földjéhez soha nem merült feledésbe. Ezen újjáéledések közül nem mindegyik tűzte ki maga elé célul a zsidók hazájának helyreállítását, és a politikai cionizmus sem a héber nyelv felemelkedésének következménye. Herzl szerint valójában legfőképp a cionizmus volt az, ami újból néppé formálta a zsidóságot.

Jelenleg a legtöbb megfigyelő úgy véli, hogy alaptalan a héber nyelvet az aláaknázástól féltetni, mivel az nagy biztonságban van Izrael területén. Bár a diaszpórában kevés zsidó beszél héberül, mégis van egyfajta jelentősége a nyelvnek még az ő köreikben is, mivel a judaizmus súlyával egyenes arányban használják.

Az egyik probléma a kulturális provincializmus, melynek csökkentése céljából jött létre az Izraeli Többnyelvűségi Központ, amelynek feladata az etnikai kisebbségek, az izraeliek által beszélt nyelvek örökségének megőrzése. A központ feladatai közé tartozik még a világnyelvek elsajátításának elősegítése is, hogy növeljék a tudományos együttműködések

lehetőségeit, a turizmust és elősegítsék egymás egyetemes megértését is, valamint hogy megakadályozzák az izraeli lakosság egynyelvűvé válását szemben a diaszpóra soknyelvűségével.

Egy 1996-ban készült felmérés szerint Izraelben bár sok nyelv él, mégis több mint 5 millióan héberül beszélnek, többen, mint ahányan arabul (1,2 millió), oroszul (több mint 500 000), jiddisül (215 000) és angolul (100 000). Sőt a nem héber nyelvet beszélők közül is sokan rendelkeznek alapfokú héber nyelvismerettel.

Két vagy három generációval ezelőtt erős társadalmi nyomást lehetett érezni a héber nyelv használata mellett. Spolsky szerint „A jó cionista nem más, mint keményen dolgozó munkás, aki kék inget hord (a fizikai munka jelképe), és mindennap kimegy a földekre, valamint kizárólag héberül beszél. Ma azonban kevesebb a megművelendő földterület, a poszt-indusztriális Izrael új elitje tudósokból, technokratákból tevődik össze, akikre nagy társadalmi nyomás nehezedik, hogy beszéljenek angolul. A technikai fejlődés és az angol nyelv szekularizációja közötti szoros kapcsolat miatt egyesek úgy gondolják, hogy a jövő generációi számára a vallás ismét a középkorból már ismert szerepét fogja betölteni; a héber nyelv megőrzését, de nem mint élő nyelvet, hanem mint a rituálék és a liturgia eszközeit. Valószínűleg azonban nem fognak idáig jutni az események, mert a héber nyelv túl jól megalapozott ahhoz, hogy elhaljon mindaddig, amíg Izrael létezik.

Bosznay Csaba

Szerb, horvát, bosnyák? Nyelvek és nemzetek a volt Jugoszlávia területén

*Okey, Robin: Serbian, Croatian, Bosnian? Language and Nationality in the Lands of Former Yugoslavia.
= East European Quarterly, XXXVIII, 4. no. January 2005, 420–441. p.*

Az a tény, hogy Jugoszlávia szétszakadása a közös szerb-horvát nyelv gondolatának elutasításához vezetett, elég közismert volt a régió tanulmányozói körében, és még a határon túli nyelvészek figyelmét is felkeltette. A nyelvi pluralizmus megjelenése a térségben a nyelv és etnikumok kapcsolatának feltételezéseire mutat rá, mely feltevések különösképp befolyásolták a „jugoszlavizmus” felemelkedését és bukását. A következő tanulmány azon a nézeten alapszik, mely szerint is a nyelv és nemzet fogalma szorosan kapcsolódik a szerbek és horvátok lakta területekhez már a 19. századtól napjainkig. Eme kapcsolat természete azonban radikálisan megváltozott. A 19. század művelt gondolkodói arra a következtetésre jutottak, hogy mivel az egymás mellett élő horvátok, szerbek, muzulmánok és montenegróiak nagyjából ugyanazt a nyelvet beszélték, egy nemzethez tartoznak.

A 20. század végére azonban ez az álláspont a visszájára fordult; ezek az emberek különálló nemzeteknek tekintették magukat, amiből az következett, hogy más és más nyelvet kell beszélniük.

A nyelv és a jugoszlavizmus közötti kapcsolat létrehozásának kulcsfigurája egy horvát publicista politikus, Ljudevit Gaj volt. A hagyományosan jugoszláv orientált panteonban előkelő helyet foglal el a szerbek és horvátok közti nyelvi közösségre gyakorolt hatása miatt, mely hatást egy szélesebb értelemben vett délszláv kulturális közösség megalkotása érdekében tett, miközben a tradicionális rivalizálást kívánta hatástalanítani egy semleges név bevezetésével. Munkája bizonyos elmozdulást mutat maga a „kisebbségek” fo-

galmának korábbi vallási, illetve provincionális értelmezésétől, egy új, a nyelven alapuló identitásmegközelítéshez, mely talán az egész délszláv világra kiterjed. A nyelv szerepének ilyen módon vett átértékelése, ti. hogy a nemzetiség meghatározásának legfőbb alapját képezze, a közép-európai romantika mozgalmának követői körében elterjedt volt. Legfőképp J. G. Herder nevéhez fűződött, aki bőszen hangoztatta, hogy egy nemzet értékei a nyelvében rejlenek. Gaj osztotta Herder véleményét, és hozzátette, hogy egy nép nyelve a legalkalmasabb arra, hogy a nemzet életét tükrözze.

Mivel a térség lakta emberek akkortájt a Habsburg Monarchia irányítása alá tartoztak, Gaj nézeteit mindegyik csoport a saját nemzeti feléledése mérföldkövének tartotta, mintegy katalitikus hatalomként használva a nyelvet a saját politikai nacionalizmusuk kifejtésében. A közigazgatásilag megosztott kicsi népcsoportoknak azonban szükségük volt arra a tudatra, hogy egy tágabb szövetségben részesüljenek, ami segítséget nyújthat küzdelmükben. Ezen körülmények között egy közös nemzeti elnevezés, vagyis a jugoszláv, teljesen magától értetődő volt, mely megnevezés mindemellett félreérthetetlenül politikai színezetet öltött. Ebben az időben aligha volt egy ember is, aki megkérdőjelezte volna vagy azt, hogy nyelvük közös, vagy azt, hogy az egymástól független nemzeti kisebbségek elnevezései még mindig valóban létfontosságú politikai jelentőségűek lennének. A történelemből azonban az derül ki, hogy a volt Jugoszláviához tartozó népcsoportok a „közös nyelv, közös nemzet” eszméjét csak a külső német, magyar, illetve török elnyomók elleni küzdelmükben hangoztatták, míg az egymás közti viszonyukat inkább a közös jugoszláv identitástól való elszakadási vágyuk jellemezte. A horvátok, a szerbek, a muzulmánok és a montenegróiak is mind a különálló nemzeti identitásuk elismeréséért valamint, nemzeti egyenlőségükért harcoltak.

Mind a horvátok, mind a szerbek a jugoszláv eszméből a saját nemzetüknek jutó megkülönböztetett szerepet értelmezték. A szerbek a politikai hagyományokra és a nagy lélekszámukra alapozták ezt, míg a horvátok a viszonylagos kulturális előmenetelükre. A legnagyobb feszültségeket Szlavóniában tapasztalhatták az ott élők, ahol is a népesség alig negyed részét tette ki a szerb lakosság.

A késő 1980-as években egyre nőtt a különálló köztársaságok kulturális autonómiája, mely a közös jugoszláv identitás fogalmának egyértelmű erodálását eredményezte. Az akkori vitákból azt láthatjuk, hogy az egymás mellett élők az irányba puhatolóztak, hogy nem a nyelv az egyedüli alkotóeleme annak, hogy valaki mely nemzethez tartozik, viszont egy hathatós indikátora lehet egy ideális nemzet beteljesülésének.

Napjainkban az látszódik, hogy a bosnyák politika mennyire nem törődik a nyelvi koretesek igényével egy tudományos, hosszú távú, rendezett és szabályozott nyelvi politika létrehozására a jelenlegi nyelvi anarchia legyőzése érdekében. A nyelv és a nemzet azonosága, ami már eddig is fontos szerepet játszott a volt jugoszláv népek történetében, továbbra is hatást gyakorol az ott élő népcsoportok történetére.

Bosznay Csaba